

Мария Спасова

СЛОВО ЗА ГРИГОРИЙ НИСИЙСКИ ОТ ГРИГОРИЙ БОГОСЛОВ

(Текстологични и лексикални проблеми)

Григорий Назиански, "велик светител на Църквата, неуморен и смел защитник на православието и рядко красноречив проповедник на Евангелието", е наречен Богослов заради петте си *Orationes theologicae*, в които разкрива, изяснява и защитава основните истини на християнството. Надарен с ярък талант на поет, с дълбока ерудиция на богослов и с блестящи качества на ритор, Григорий Богослов създава забележително литературно наследство. Най-широка известност му донасят неговите 45 хомилии, които не могат да се отнесат към теолого-философския жанр², а са по-скоро "философска проза, построена като химн"³. Славянският превод на най-известните му слова безспорно изиграва важна роля при утвърждаването на християнството, влияе върху развитието на културата, литературата и книжовния език на българи, руси и сърби. Най-ранният превод на 13 от словата му е на старобългарски език и е познат по руски препис от XI в., издаден от Будилович (=Буд). Словото за Григорий Нисийски не е сред 13-те слова, а е част от една сформирана по-късно антология, съдържаща 16 от хомилиите на Григорий Богослов, адаптирани към византийския богослужебен календар. Славянският превод на 16-те слова е широко разпространен в книжнината на българи, руси и сърби. На въпроса за протопревода на тези слова може да се отговори единствено чрез текстологично проучване, при което основен критерий е езиковият. Словото за Григорий Нисийски се проучва по три преписа, които са определени след пълно археографско изследване⁴. Това са следните ръкописи: 1) Ркп. № 674, НБКМ, Първославов сборник от 1355 г., писан за логотета Мита от Търново (=Пръв); 2) Ркп. Син. № 117 (954) от XIV в., притежание на йерей Никифор (=Ник); 3) Ркп. № 1494 от 1413 г., автограф на Гавриил Урик (=Урик). И трите ръкописа не са издадени.

Oratio XI

Εἰς Γρηγόριον Νύσσης — PG, T. 35, coll. 832—841;

Ник: тогѡ григорѣа слѡ. ѡ григорѣи братѣк василѣевѣк. гѣи влѣви. ѡи.

Пръв: иже въ стѣи ѡ нашего григорѣа архіепѣпа константинѣ града богословѣа. ѡа. словѡ. ѡ григорѣи братѣк василѣевѣк. гѣи.

Урик: тогожде о григорини вратѣкъ василіевѣк. наставши по съхранѣнїи въсего събора. сирѣкъ по ржкоположени. слово .вї:

Словото се чете на 10 януари⁵.

Стб превод: Ник: л. 209г — 212г; Пръв: л. 2006 — 205а;

Срднб превод: Урик: л. 298а — 302а.

При съпоставката на трите преписа стб превод се цитира по Ник, въпреки че е руски правопис, понеже върху текста в Пръв са нанасяни корекции от книжовник, който е заменял ж с оу, ѡ с є. Този книжовник обаче не е сърбин, защото няма нито една сръбска фонетична, морфологична или лексикална особеност в корекциите. Когато в текстологичното проучване се цитира коригирана дума от Пръв, тя се подчертава с права линия. Понякога примерите се дават от Пръв.

φίλου πιστοῦ: Ник: дръга вѣрна (209г); Урик: дроугоу вѣрноу (298а).

Замяна на родителния за принадлежност с дателен падеж.

βασιλείου: — Ник, Пръв: цѣтвиє (209г); Урик: цѣтвю (298а).

По-продуктивният суфикс -ѡство за образуване на абстрактна лексика разширява употребата си и измества -иє.

ἔμψυχος: — Ник: дѣвно (209г); Пръв: ѡдѣшєвно (2006); Урик: одѣшєленно (298а).

Страдателното причастие одоушєвленъ в Пръв е вече прилагателно одоушєвленънъ в Урик.

λίθον τίμιον: — Ник: каменъи драгаго (209г); Пръв: каменъи ѡстна (298а). Преводът, запазен по Ник, е най-архаичен и е характерен за КСП⁶.

В Урик ο γενέσθαι καὶ τῆς αὐτῆς κληρονομίαι: Ник, Пръв: вѣйти. и тоа же наследници (211в).

ἀλοκειμένης: — Ник: ѡдѣщиє сѡ (211в); Пръв: ѡдѣщиє сє (203а); Урик: вѣдѣщиє (300а). Верен е стб превод.

τομὸν ξίφος: Ник: остроугу мєѡю (211г); Пръв: ѡстриє мѡѡѡ (2036); Урик: ѡстротѡ мєѡѡ (300а).

ἦδονῆν: — Ник: сѡд (211г); Пръв: сѡдѡ (2036); Урик: сѡст (300а). Корекцията в Пръв е само върху суфикса: книжовникът променя сѡстѣ в сѡдѡстѣ. Преводачът от XIV в. отново архаизира лексемата и превежда със сѡстѣ.

μὴ θάνατος ἀνάβηθι διὰ τῶν θυρίδων ἡμῶν:

Ник: да не взиѣ сѡртѣ двєрцѡми нашими (211г);

Пръв: да не вѣзѡидѣтѣ сѡртѣтѣ двєрцѡми нашими (2036);

Урик: да не сѡртѣтѣ вѣниѣтѣтѣ двєрцѡи нашими (300а). Срднб превод следва дословно гръцкия текст словоредно, а стб е по-свободен. В стб превод е употребено същ. двєрѡца (f. pl.)⁷ в Instrpl, а в срднб — същ. двєрѡцѡ (m)⁸ в Instrpl, но по -о- вм. по -јо- основа. Затвърдяването на консонантите е характерна особеност в историческия развой на българския език.

καταγελάσμεν: — Ник: послѣкиѡмъ сѡ (211г); Пръв: послѣкиѡмъ сѡ (2036); Урик: пѡслѣкиѡмъ сѡ (3006). Окончанието -ѡмъ за 1 л. мн. ч. е характерно и за Сим.⁹

διαφέρη: — Ник: лѡѡи (210а); Пръв: имѡ (2006); Урик: лѡѡѡи (298а). Стб книжовник е свързал формата διαφέρη с διαφερόντως — 'по-добре от всичко; повече; в по-голяма степен', докато срднб коректор навярно е разделил формата на δια φέρω и е поправил на имѡ. Верен е преводът в Ник и Урик.

Пръв θ πηλίκον; Ник: колико (210а); Урик: колико (298а).

παιδείαν ἄκρος; — Ник: наказаніє до конца (210а); Пръв: наказанию съвършеніе (2006); Урик: наказаніємъ высокъ (298а).

Прил ἄκρος е многозначно и затова стб и срднб книжовници го превеждат различно. Коректорът на Пръв, който е ревизирал стб превод, също го е променил. Това доказва, че превеждането е свързано с тълкуване на текста и преди всичко зависи от степента на владеене на гръцкия език.

παντοίαν; — Ник: всацѣн (210а); Пръв: всакомоу (2006); Урик: въскъсько (298а).

ἡμετέραν; — Ник, Пръв: вашимъ (2006); Урик: наше (298а). Правилен е преводът в Ури.

Νικ θ εὐωδέστερον; Пръв: благоуханнѣшиє (201а); Урик: благоуханнѣшиє (2986).

Νικ: θ ἔγραφεv; Пръв, Урик: написа (201а; 2986).

ζωγράφων; — Ник: иконникомъ (2106); Пръв: живописецемъ (201а); Урик: живописецъ (2986).

τὰ χρώματα; — Ник: вапты (2106); Пръв: шаровы (201а); Урик: шары (2986).

τίς νομοθετῶν ἐπιφανέστατος Μωϋσῆς;

Νικ: кто закѡ полагага явленнѣи моиси (2106);

Пръв: кто законопѡжникъ явленнѣиши мωϋси (201а);

Урик: кто ѡ законопѡжникъ явестъвнѣиши мωϋси (2986).

Стб превод е верен, но по-неясен поради употребата на родителен частичен без предлог; срднб преводач употребява предлог отъ с родителен падеж и това е свързано със засилването на употребата и функцията на предлозите в българския език.

τῆς νεφέλης εἶσω χωρῶν; — Ник, Пръв: въ облакѣ вънатръ вхѡда (2106); Урик: облакоу вънатръ вънкѣиѡ сѡ (2986). Срднб превод предава дословно гръцкия текст.

χειρῶν; — Пръв, Урик: ржкоу (2016); Урик: ржкѣ (299а).

В стб превод формата е Gendual, а в срднб — Genpl. Пренебрегването на двойственото число е характерна особеност в развитието на българския език.

μυστηρίου; — Ник, Пръв: таинѣ (210в); Урик: таинѣ (299а). Примерът илюстрира разширяването на употребата на дателен за принадлежност в български език като типична балканска езикова черта¹⁰.

πρός τὴν γῆν; Ник: на землю (210в); Пръв: на земля (2016); Урик: къ земли (299а). В Пръв е пренебрегната епентезата на л, което безспорно е българска фонетична особеност.

Νικ θ καὶ (210в); Пръв — добавено от коректора и, което доказва, че той е сверявал с гръцкия текст (2016); Урик: и (299).

Νικ θ οὐ (211а); Пръв — добавено не (202а); Урик: не (299).

προεστησάμην; — Ник: застѣпнѣ (211а); Пръв: прѣкпоставнѣ (202а); Урик: прѣкпоставнѣ (299а).

ὃ φίλων ἄριστε καὶ συμμάχων; — Пръв, Ник: ѡ другоумъ дрѣжжанне и поборникомъ (202а); Урик: ѡ другоумъ доврѣишии и съпосокниє (200а).

ἡσχύνθης: — Ник: оуєрани сλ (211а); Пръв: оуєрани сλ (201); Урик: оуєрани сλ еси (299). В стб превод глаголт е в аорист, а в срднб — в перфект.

ποτέρω τῶν ἀδελφῶν ἐγκαλεῖς: — Пръв, Урик: на кого ѿ братѣ поємилиши (202а); Урик: кого ѿ братѣ поємилиши (299а).

τοῦ Ἰωβ ῥημάτων: Ник: іѡвль глѣ (211а); Пръв: ѿ іѡвовь глѣ (202а); Урик: ѿ іѡвовѣхѣ глѣ (299а). В Ник се е съхранила архаична форма на прил притежательно със суфикс -јъ.

συχωρήσαιεν: — Пръв, Урик: ѿпоустили вишж (202а); Урик: простити (299б).

ἄν εἶδεις: — Ник: с'вѣдѣ вѣ (211а); Пръв: вѣдалъ ви (202б); Урик: с'вѣдѣл ви (299б). В Урик този израз е повторен без основание в гръцкия текст.

σε καλοῦ: — Ник, Пръв: тѣ довра (211а); Урик: тебе довроу (299б). Стб преводач използва често кратките форми на местоименията.

νεουτέθηκα: — Ник, Пръв: наоуѣ вѣ (211а); Урик: наказан есмѣ (299б).

ὕλοσχεῖν: — Ник: ѡвѣцати (211а) — неточен превод или грешка при преписването; Пръв, Урик: ѡвѣцати (299б).

ὀνομάσειεν: — Ник: воименѣ (211а); Пръв: именовати хотѣ (202б); Урик: глѣтъ (299а). В стб превод футурумът е изразен с презентна форма на перфективен глагол: в Пръв — перифрастична форма за футурум с модален глагол хотѣти; в Урик — презентна форма.

ὡς ἐμαυτὸν: — Пръв, Урик: іако сам сλ (202б); Урик: іако себе (299а).

νοῦν ἔχουσι: — Ник: (sic) нѣнѣ имѣцимѣ (211а); Пръв: оумѣ имѣцимѣ (202б); Урик: оумѣ имѣцимѣ (299б). В Пръв коректорът основателно е изстъргал грешния превод и е написал оумѣ.

Урик ὁ τοῦτο (299б); Пръв: (изтрит текст) се (202б); Ник: се (211в).

οὐκ ἀποδοκιμάζετε τὸν καιρὸν: Ник: и не искоушаєте времеѣ (211в); Пръв: и не искоушаєте вѣкмене (202б); Урик: и не искоушаєте вѣкменѣ (299б). В срднб превод е пренебрегнат родителният падеж при отрицание.

σύλλογος: — Ник: сѡорѣ (211в); Пръв: вѣсѣдѣ (202б); Урик: сѡворѣ (299б). И двата превода на σύλλογος са верни, но различно е изтъкуван смисълът на текста.

τὸν παρόντα καιρὸν: Ник: в' нѣнѣшнее времеѣ (211в); Пръв: настроєиомѣ ...мени (202б); Урик: по нѣнѣшнему вѣкмени (299б).

τῆς πανηγύρεως: — Пръв, Ник: трѣжѣства (202б); Урик: трѣжѣствоу (299б). В срднб е употребен дателен за принадлежност.

μὴ νήστεις ὑμᾶς ἀπολύσωμεν: — Ник: да не алуны вѣ ѿпустим (211в); Пръв, Урик: да не алуны вѣ ѿпустимѣ (202б).

Ник ὁ ἀδελφοί (211в); Пръв, Урик: братѣ (203а).

Ник, Пръв ὁ καὶ (211в); Урик: и (300а).

μοῦσμοῦ σαρκός καὶ πνεύματος: — Ник, Пръв: скврѣны плѣтскыѣ и дѣвныѣ (203а); Урик: скврѣны плѣти и дѣха (300а).

τῷ καθαρῷ τίμιον: — Пръв, Ник: ѡстно вѣстоумѣ (203а); Урик: вѣстоуму ѡстно (300а).

νικήσωμεν διὰ τοὺς νικητάς: — Ник: повѣдимъ повѣдителе ради (211в); Пръв: повѣдинъ повѣдители ради (203а); Урик: повѣдимъ ради повѣдникъ (300а).

μαρτυρήσωμεν τῇ ἀληθείᾳ: — Пръв, Ник: мжвени вждѣмъ истинноа (203а); Урик: приемѣмъ мжвени истинно (300а).

χαρισώμεθα: — Ник: порадуемъ сѧ (211в); Пръв: радуемъ сѧ (203а); Урик: даруемъ (300а). Различните преводи на χαρίζομαι се дължат на различно тълкуване на текста.

ὠὴ κάμψομεν γόνυ: — Ник, Пръв: не прѣклонимъ колѣноу (203б); Урик: не прѣклонимъ колѣнкѣ (300б). В стб превод формата е за Gendual; в срднб — за Accdual.

διὰ φόβου: Ник, Пръв: страха ради (211г); Урик: ради страха (300б). В срднб превод ради е в препозиция, което е отражение на спецификата в развоа на българския език.

συντρέχομεν: — Ник: сристали (212а); Пръв: сътивемъ (203б); Урик: сътивемъ сѧ (300б). Глаголът съристати сѧ се регистрира в евангелския стб превод.

χορεύομεν: — Ник: ликѣимъ (212а); Пръв: ликѣимъ (203б); Урик: ликоуемъ (300б).

τὰ ἄχυρα πρὸς τὸν σῖτον: Ник: плѣвамъ ко пшениці (212а); Пръв: плѣвы къ пшеници (204а); Урик: плѣвы противъ пшеници (300б). Коректорът на Пръв е изправил окончанието -амъ на -и.

πρὸς μαρτύρων παλαισμάτα: — Ник: къ вранемъ мѣнкѣ (212а). Пръв: къ мѣннѣскимъ корванъ (204а); Урик: противъ мѣникъ вврванъ (300б). Най-ясен и опростен е преводът в Пръв.

ἔλειτα βούλομαι μὲν εἰπεῖν: — Ник: по семъ хоцю оуко реци (212а); Пръв: по семъ оуко хоцъ реци (204а); Урик: таже хоцъ оуко реци (300б).

αἰδοῖ τῆς ἡμέρας: — Ник: стѣдитъ сѧ днь (212а); Пръв: иже пѣбаеъ днѣвы (204а); Урик: стѣдкнѣемъ днѣк (300б). Верен е преводът в Ник и Урик.

τελῶμεν ἀδελφοί τὰ ἄγια: Пръв, Ник: сътворѣемъ сѧа братіе (204а); Урик: творимъ братіе сѧа (301а). Срднб превод е пословен спрямо гръцкия текст.

μηδέ τὰ ὑψηλά ταπεινῶς: — Ник: ни высокыѣ смѣренныи (212в); Пръв: ни высокыиѣ смѣреннѣ (204а); Урик: ниже высокаа смѣрена (301а). В стб след отрицанието субстантивираното прилагателно е в родителен падеж, а в срднб — във винителен.

μηδ'ἀτίμως τὰ τίμια: Ник, Пръв: ни вѣзѣстѣи ѣтнѣихъ (212в); Урик: ниже вѣзѣстѣно ѣстѣнаа (301а).

κατὰ τὸ γράμμα: Ник: по писмени (212в); Пръв: по писмени (204а); Урик: по писменю (301а). В Ник е регистрирана една рядка форма, представляща редукция на ε до и. Това не е единственият случай на засвидетелствувана писмено редукция на гласна в Ник. Като се вземе предвид силно изразената редукция в североизточните български говори, може да се приеме като още едно доказателство тази фонетична особеност в Ник в подкрепа на мнението, че този ръкопис е препис от стб протограф, възникнал в кръга на преславските книжовници. В срднб писмъ е получило флексия -ю по -jo- основа.

Пръв ♂ ρυθμίζοντος (204а); Ник, Урик: оуправляющю (212в).

ἄθλων: — Ник: стѣтѣни (212в); Пръв: страстни (2046); Урик: почьсти (301а). Стб преводач е свързал формата ἄθλων с ἄθλος, ὁ 'борба, мъка; работа, неволя', а срднб — с ἄθλον, τό 'награда, възнаграждение'. Верен е срднб превод.

κληρονομῆσομεν: — Ник: наслѣдници вѣдем (212в); Пръв: наслѣдници вждемъ (2046); Урик: наслѣдствоѣимъ (301а). В стб превод гръцкият глагол е предаден с глаголно-именно съчетание, а в срднб — с глаголна форма.

οὔτε ἀνθρώπινός ποτε νοῦς ἀνετυλώσατο: — Ник, Пръв: ни ѿлвѣнкѣни о҃мѣи ко҃гда вѣѡврази (212в); Урик: ниже ѿлвѣнскѣи ко҃гда о҃мѣи вѣѡврази (301а). Стб превод допуска словоредни промени, които доказват близостта му до говоримия български език.

τὴν Χριστοῦ θυσίαν: Ник, Пръв: хѣк жертѣѣ (212в); Урик: хѣж жртѣѣж (301а).

Урик: ὁ ἡ λατρεύομεν: Пръв, Ник: еиже сло҃ужимъ (212в),

μὴ τοὺς ἕξωθεν ἐχθρούς: — Пръв, Ник: ни вѣкшннихъ врагъ (2046); Урик: не вѣнѣшннѣж врагы (301а). В срднб е пренебрегнат генитив след отрицание и е използвана форма за Accpl.

πολείους: — Ник: ратник (212в); Пръв: ратники (2046); Урик: ратники (301а). Коректорът на Пръв е заменил родителното окончание с винително. Тази "поправка" е показателна за историческите процеси, протичащи в езика ни.

ἀναπνοῆς: — Ник: издыханѣи (212в); Пръв: въздыханѣа (2046); Урик: издыханѣа (301б). Точен е преводът в Ник и Урик, защото става въпрос за изповядване на правата вяра до 'последен дъх'. Преводът въздыханѣе в Пръв създава стилистическа неяснота, защото може да се възприеме като 'въздишка' и да промени смисъла.

πολεμωθέντας: — Ник: вравшннѣи сѣ (212г); Пръв: покореннѣи (205а); Урик: ратѡваннѣи (301б). В Ник се е съхранила старата форма на минало деятелно причастие от врати сѣ, която е била коригирана от книжовника, ревизирал Пръв, с покореннѣи; срднб преводач е употребил ратѡваннѣи, възхождаща към преславската лексика.¹¹

ταῦτα γὰρ πρὸ τῶν ἄλλων χαίρει καλούμενος:

Ник: сѣа ко преже инѣх радѣет сѣ призываѣа (212г);

Пръв: сѣа ко прѣжде инѣхъ радѡет сѣ зѡломѣ (205б);

Урик: сѣа прѣжде инѣхъ радѡет сѣ зѡломѣ (301б). Верен е преводът в Ник и Урик. Корекцията в Пръв е неуместна. Навярно книжовникът, който я е извършил, е приел формата χαίρει за форма на χειρός, ἡ, 'ръка', а не като действителната гръцка лексема χαίρειν.

ὄσον: — Ник: елма (212г); Пръв: елико (205а); Урик: елико (301б). Формата в Пръв е коригирана.

ἡγαπήμεθα: — Ник: вѣлюбени елмѣи (212г); Пръв: любим сѣ (205а); Урик: възлюбени вѣхѡмѣи (301б). Страдателната конструкция от Ник и Урик в Пръв е заменена с презентна форма на рефлексивен глагол. Това променя частично и смисъла на текста.

τυραννεῖσθαι διὰ τὸν φόβον: — Ник: мѣнѣимъ вѣти страха ради (212г); Пръв:

иживеноиъ выти страха ра̑ (205а); Урик: иживити сѧ страха ради (301б). В този случай рефлексивен глагол е употребен в срѣднб превод.

λεισειс: Ник: оутѡи (213а); Прѣв: съедини̑ (205а); Урик: да сътвори̑ (301б). И трите превода са верни, защото грѣцкият глагол λειπειν е многозначен и позволява да се предаде с различни значения според тълкуването на преводача.

τῆς ἑαυτοῦ δόξης κορέσειεν: Ник: своиа славы насытити̑ (213а); Прѣв: своєж славы насытити (205а); Урик: своєж славы насытити̑ (302а). Само Прѣв пази инфинитива на глагола от конструкцията ивлѣшии сѧ... насытити. В Ник и Урик конструкцията Dativus cum infinitivo е в процес на разпадане.

При проучването на ръкописите от значение е и изписването на антропонимите от чужд произход. В Oratio XI се срещат следните имена:

Μωϋσῆς: — Ник: моиси (210а); Прѣв, Урик: мωѣси (298б).

Ἄαρών: Ник: аронъ (210б); Прѣв, Урик: адрѡнъ (211б).

Βαάλ: Ник: валу (211г); Прѣв, Урик: валлѡу (300б).

Гърцизмите в словото са малко:

μύρου: Ник: мира (210а); Прѣв: мѣра (201а). В Урик обаче грѣцката лексема е преведена с масти (298б).

Ἑλλην: Ник, Прѣв, Урик: елин (212в); еллинъ (204а; 301а).

СЛОЖНИТЕ ДУМИ В СТАРОБЪЛГАРСКИЯ И В СРЕДНОБЪЛГАРСКИЯ ПРЕВОД НА ORATIO XI

В грѣцкия текст на словото са употребени 21 composita. В стб и срѣднб превод те са предадени по различен начин. Има обаче и случаи, когато грѣцката еднокоренна лексема е преведена със славянски compositum.

1. Грѣцки compositum — славянски compositum:

εὐαγγελισάμενος: — Ник: влговѣции (212г); Прѣв: влговѣстивни (205а); Урик: влговѣстивни (301б).

εὐάρεστον: — Урик: влгооугѡднж (300а).

εὐσέβειαν: — Ник: влгоуѣи (210а); Прѣв, Урик: влгоуѣстѣи̑ (201а).

εὐσέβειαν: — Ник: влгоуѣе (212г); Прѣв, Урик: влгоуѣстие (205а).

εὐωδέστερον: — Прѣв: влгоѡхѡннѣише (201а); Урик: влгоѡхѡннѣише (298б).

ζωγράφος: — Ник: иконописца (210в); Прѣв: живописателно (210б); Урик: живописанноє (290а).

ζωγράφων: — Прѣв: живописцѣи̑ (201а); Урик: живописецъ (290б).

κοσμοκράτορας: — Ник: миродержецѣи (211в); Прѣв, Урик: миродръжителнъ (300а).

μυσταγωγός: — Урик: таинооугѡитель (298б).

νομοθέτης: — Ник, Прѣв, Урик: законоположникъ (210б; 201а; 298б).

νομοθετήση: — Прѣв: законоположитъ (205а); Урик: законоположи̑ (301б).

Сложната дума е "композирана" в Пръв от коректора, който е променил законъ положитъ в законоположитъ.

νομοθέτων: — Пръв: законопѣжник (201а); Урик: законоположникъ (2986).

ὁμοτίμου: — Пръв, Ник, Урик: коупноустьноу (210а, 201а, 2986).

ὁμόψυχον: Ник, Пръв, Урик: единодѣшна (210в, 2016, 299а).

ὁμώνυμον: — Ник: единоименитна (210в); Пръв: единоименита (2016); Урик: **единоименитаго** (299а).

σωφροσύνητων: — Ник: цѣломдрѣствѣющихъ (212а); Пръв, Урик: цѣломдрѣствѣющихъ (204а).

σωφροσύνης: — Ник: цѣломдрѣства (212а); Пръв, Урик: цѣломдрѣста (2036).

φιλάδελφον: — Ник: братолюбное (212г); Пръв: братолюбное (205а); Урик: **братолюбїи** (3016).

φιλάδελφος: — Ник, Пръв: братолюбецъ (211а); Урик: братолюбенъ (299а).

φιλοσάρκων: — Пръв, Ник: плѣтолюбивыхъ (204а); Урик: **любоплѣтныхъ** (3006).

ψευδοχρίστους: — Пръв: лъжехристїи (2046); Урик: лъжехристѣ (301а). В Пръв е поправен текстъ.

2. Гръцки compositum — славянска енокоренна лексема:

ζωγράφων: — Ник: иконоикомъ (2106).

μυσταγωγός: — Пръв, Ник: таивникъ (201а).

εὐάρεστον: — Пръв, Урик: оугоднѣ (203а).

3. Гръцки compositum — славянско словосъчетание:

νομοθετήση: — Ник: законъ положїи (212г).

νομοθετών: — Ник: законъ полагага (2106).

ψευδοχρίστους: — Ник: лъжихъ хвѣ (212в).

4. Гръцка енокоренна лексема — славянски compositum:

ἄγροι — Урик: ржководствовати (3016).

ἀρετήν: — Ник, Пръв: добродѣтѣль (201а); Урик: добродѣтели (2986).

χάριτος: — Пръв, Ник: вѣтиж (205а); Урик: вѣти (3016).

В Ник се регистрират следните composita:

благовѣстїе, благодѣтъ, благоустьїе, братолюбнѣ, братолюбецъ, добродѣтѣль, законоположникъ, иконописецъ, коупноустьнѣ, миродрѣжцъ, плѣтолюбивѣ, цѣломдрѣство, цѣломдрѣствовати, јединодоушнѣ, јединоименитнѣ.

Общият брой на сложните думи в Ник е 15; 4 от тях са включени в КСП.

Сложните думи в Пръв са:

благовѣстїи, благодѣтъ, благоустьїе, благожханнѣ, братолюбнѣ, братолюбецъ, добродѣтѣль, живописательнѣ, живописецъ, законоположити, законоположникъ, коупноустьнѣ, лъжехристѣ, миродрѣжителѣ, плѣтолюбивѣ, цѣломдрѣсти, цѣломдрѣствовати, јединодоушнѣ, јединоименитнѣ.

Броят на сложните думи в Пръв е 17; 6 от тях се срещат и в КСП.

В Урик сложните думи са:

благовѣстити, благодѣтъ, благооугоднѣ, благоуѣстиѣ, благоуханнѣ, братолюбие, братолюбнѣ, довродѣтѣль, живописаннѣ, живописецъ, законоположити, законоположнѣ, лъжехристѣ, люкопѣтнѣ, миродръжителѣ, ржководѣствовати, таиноуѣчителѣ, цѣломъдрисѣ, цѣломъдрѣствовати, ѣдинодоушнѣ, ѣдиноименитѣ, ѣдиноуѣстнѣ.

Броят на сложните думи в Урик е 22; 6 от тях се регистрират в КСП. Засилената им употреба в срѣднб превод е свързана със спецификата на орнаменталната проза през XIV в. и преводаческата практика на атонските и на търновските книжовници.

Конкретното проучване на даден превод и неговата рецепция предполага съпоставка на преписите, които го представят. По-нататък в работата се съпоставят Ник и Пръв, съдържащи стб превод на словото за Григорий Нисийски. Само по този начин може да се потвърди или отхвърли традиционното становище, че в късните преписи на стб преводи в руска среда се наслагват множество лексикални и граматични промени. След това двата преписа се съпоставят с Урик, който представя срѣднб превод на словото. Отчитат се лексикалните успоредици срещу една и съща гръцка лексема двупосочно: 1) отлики между Ник и Пръв — стб превод; 2) отлики между стб превод (Ник, Пръв) и Урик — срѣднб превод.

Съпоставката между стб и срѣднб превод дава изключително ценен материал, илюстриращ историческия развой на българския език. Лексемите се представят с точната си форма от преписите, за да се съхрани важната граматична информация. Освен това нормализацията на лексемите носи своеобразна релативност, защото през XIV в. стб книжовна норма е вече в противоречие с говоримия български език и това, макар и в слаба степен, не може да не намери отражение в книжовните паметници от този период.

При съпоставката дадена лексикална успоредица се отчита еднократно (материалът е огромен и без компютър фреквентност не може да се отчете).

ἀγάπη	люкѣъ (212г) люковѣ (205а)	люковѣ (301б)
ἄγοι	приведеѣт (213а) приведеѣт (205а)	ржководѣствовати (301б)
ἄθλοις	стрѣтѣни (211в) страстѣни (203а)	стрѣтѣнѣ (300а)
αἰσθητήρια	чувствѣниа (211г) чувствѣниа (203б)	чувствѣнѣ (300б)
ἀκολάστων	неоудержимнѣи (212а) неудръжимнѣи (204а)	вѣднѣи (300б)
ἄλγῶν	волѣзнѣга (211а) волѣзноуѣю (202а)	волѣ (299а)
ἀμαθεῖ	неоукѣ (211а) неукѣ (202б)	ненавѣкшоу (299б)
ἀμετρίαν	везнѣрѣе (212в) везнѣрѣе (204а)	везнѣрѣство (301а)

ἀνάγνωσ	БЕЗ РАЗУМА (212В) БЕЗЪ РАЗУМА (204а)	БЕЗЧИСТОТНО (301а)
ἀναψύξεως	ОУТЪКХЪТЪ (210а) ТИХО (200б)	ОУТЪКШЕНІА (298а)
ἀνεσιν	ТИШИНЪТЪ (212В) УТЪКШЕНІЕ (204а)	ПОКОИ (301а)
ἀξία	САНОМ (210В) САНОМ (201б)	ДОСТОИНСТВОМ (298б)
ἀπαιτοῦσι	ПРОСА (212а) ПРОСАТЪ (204а)	ИЗТАСАЖТЪ (300б)
ἀπειθείαν	НЕПОКОРЬА (211а) НЕПОКОРЕНІЕ (202а)	НЕПОКОРСТВА (299а)
ἀρέσκει	ГОДЪ (212В) ГОДЪ (204а)	ОУГОДНО (301а)
ἄριστε	ДЕРЖАВНЕ (211а) ДРЪЖАВНЕ (202а)	ДОВРЪКИШІИ (299а)
ἀτόπω	ЗАУ (211а) ЗЛОУ (202б)	НЕПЪВНОУ (299б)
ἀφανεῖς	НЕИВЛЕНЪМЪ (211В) НЕИВЛЕНЪМЪ (203а)	НЕВИДИМЫМЪ (300а)
βαδίσματος	ДОХОЖЕНІА (212В) ДОХОЖДЕНІА (204а)	ДОСТЪПАНІА (301а)
γεῦσιν	ВКУШЕНЕ (211Г) ВЪКОУШЕНІЕ (203б)	ВЪКОУСЪ (300а)
διασώζω	СПСАА (212а) СПСАЖ (205а)	СЪВЛОДАЖ (301б)
διεξάγοντες	ИЗВОДАЩА (210В) ИЗВОДАЩА (201б)	ПРОИЗВОДАЩЕ (298)
δικαστήριον	СЪДИЩЕ (211В) СЪДИЩЕ (202б)	СЪДИЩЕ (299б)
δυνάστης	СИЛЕН (211а) СИЛЕНЪ (202а)	НАСИЛНИКЪ (299а)
ἔδυσχέρανας	ОСКОРВЪКЪ (211а) ОСКРЪВИЛЪ (202а)	ОУСЪМНЪКЪ (299а)
εἰκόνι	ТЪКЪ (211Г) ОБРАЗУ (203б)	ОБРАЗУ (300б)
εἶτε	ЛИ (211а)	ЛИ (299б)
ἐκτάσει	ПРОСТЕРЪЕМЪ (210В) ПРОСТРЪТНЕМЪ (201б)	ПРОТЪЖЕНІЕМЪ (299а)
ἔλκοντες	ВЛЕКЪЩА (210В) ВЛЪКЪЩА (201б)	СЪВДАЩЕ (298б)
ἐλλαμφθησόμεθα	ПРОСИАЕМЪ (212В) ПРОСИАЕМЪ (204б)	ОУВЪТНІМЪ СА (301а)
ἐνέγκωμεν	ПРЕТЕРПИМЪ (211Г) ПРИНЕСЪЕМЪ (203а)	СЪТЪРЪПИМЪ (300а)

ἔπηξεν	постави (210б) въдрозѣи (201б)	потъче (298б)
ἐπιμελεῖς	прилѣжнѣиць (210а) прилѣжнѣиць (201а)	хждожнѣиць (298б)
ἐπιστήμη	хитрѣ (211а) хждожество (202а)	хждожество (299б)
ἐπόπτης	видецъ (210б) видѣць (201а)	зрител (298б)
ἐστιάτορες	сѣѡвѣдатели (211в) сѣѡвѣдатели (202б)	ѡвѣдници (299б)
ἐναγγελισάμενος	блговѣщи (212г) блговѣстивѣи (205а)	блговѣстивѣи (301б)
εὐάρεστον	оугоднѣ (211в) оугоднж (203а)	блгооугоднж (300а)
εὐθύνας	осуженѣ (211в) исправленѣ (202б)	сждѣѣ (299б)
ζωγράφος	иконописца (210в) живописателно (201б)	живописанное (299а)
ζωγράφων	иконникомъ (210а) живописецѣнь (201а)	живописецъ (298б)
ἦκει	приходит (210г) приходит (202а)	грѣдетъ (299а)
ἦτταν	повѣдѣк (211а) повѣдѣк (202а)	повѣждени (299а)
θαρρεῖν	надѣкати сѡ (212г) надѣкати сѡ (205а)	дрѣзнжти (301б)
θεάτρων	позоръ (212а) позором (204а)	позорицъ (300б)
θέμις	праведно (211а) праведно (202б)	достойно (299б)
θρύψις	извитѣ (212а) оугоженѣ (204а)	оунагченѣ (300б)
ιερέων	жрецъ (210б) сѣщенник (201а)	сѣлен (298б)
καθυβρίσαι	обругати (211г) ѡкржгати (203б)	досадити (300б)
καταδρομὴν	погнанѣи (211а) поганѣи (202а)	нашествѣи (299а)
καταρτίζων	оустраѣи (213а) оустраѣи (205а)	сѣкрѣшаж (301б)
κῆπος	оград (210а) вкрѣтоградъ (200б)	вкрѣтоградъ (298а)
κίνημαι	подвиженѣ (212в) подвиженѣ (204а)	подвижанѣ (301а)
κλειομένας	затворѣица (211г) затворѣица (203б)	заключаемѣиць (300а)

κοσμοκράτορας	миродержцѣм (211в) миродръжителем (203а)	миродръжителемъ (300а)
κραταιά	крѣпок (209г) крѣпок' (200б)	кѣренъ (298а)
κυβερνήτης	правител (211а) шкрѣнителъ (202а)	крѣмчїи (299а)
κωλύω	браню (212в) бранѧ (204а)	възбранѣж (301а)
μακρότερος	боли (211в) продлъжнѣе (202б)	длъжаиши (299б)
μέγα	велика (211г) велика (203б)	велика (300б)
μέμφομαι	порѣкающе (211а) порѣкаж (202а)	оукарѣж (299а)
μέμψεως	погужениа (211а) похоуждениа (202а)	оукоренїа (299а)
μιμησάμενοις	оуподовльшим сѧ (212в) оуподвльшем сѧ (204б)	подражавшемъ (301а)
μύρου	мира (210а) мѣра (201а)	масти (298б)
μυσταγωγός	таивник (210б) таивникъ (201а)	таинооучителъ (299б)
νικητάς	повѣдител (211в) повѣдитеїи (203а)	повѣдникъ (300а)
νιψόμεθα	їстрезвим сѧ (211в) трѣзвим сѧ (203а)	оумьим сѧ (300а)
νομοθετῶν	законїологага (210б) законоположникъ (201а)	законоположникъ (298б)
ὁμοτίμου	кѣпночѣтнѣ (210а) коупночѣстноу (201а)	единочѣстноу (298б)
ὄρον	заповѣди (211а) прѣдѣла (202б)	оуставъ (299б)
ὄρῳ	вижю (211а) виждж (202а)	зрѧ (299б)
παιδείαν	казаньем (210а) наказанию (200б)	наказанїе (298а)
παίδων	дѣтѣска (212в) дѣтѣска (204б)	дѣтѣства (301б)
παλαισμάτα	бранем (212а) борбамъ (204а)	борбамъ (300б)
παρακαταθήκην	скровице (212в) скровице (204б)	залогъ (301б)
παρατάξις	полкъ (211г) истезанїе (203б)	оплѣченїе (300б)
	дързостью (212в)	дръзновлени (301б)

παρρησία	дръзостѣж (204б) оуптолі (213а)	сѣткѣрит (301б)
πείσειε	сѣединити (205а) воле (211г)	вѣше (300б)
πλέον	множае (203б) стадо (213а)	пасѣтѣж (301б)
ποιμνιον	стадо (205а) рат (211г)	крань (300б)
πόλεμος	ратъ (203б) врашинѣ сѣ (212г)	ратѣвѣаннѣхъ (301б)
πολεμωθέντας	покореннѣи (205а) лоукавѣи (211в)	зловѣк (300а)
πονηρίας	лжквѣствѣа (203а) вражин (211г)	лжквѣаго (300б)
πονηροῦ	вражинѣхъ (203б) елиждѣ (210а)	елико (293а)
ποτέ	елико (200б) кротѣ (211а)	прикротѣкѣвѣж (299а)
προσημερών	кротѣ (202а) оуправѣаио (212в)	правѣаиоу (301а) кровѣ (298а)
ῥυθμίζοντος	покрѣвѣ (209г) покрѣвѣ (200б)	
σκέπη	мдрѣтѣ (211а) мждрѣстѣ (211а)	прѣкмждрѣстѣ (299б)
σοφία	ставило (209г) ставило (200б)	мѣкрило (298а)
σταθμός	ѣпѣстѣили вѣша (211а) ѣпоѣстѣили вишѣж (202а)	прѣстѣити (299б)
συγχωρήσαιεν	сворѣ (212а) сѣсловѣем (204а)	сѣкѣворѣвѣ (300б)
συλλόγων	слагѣа (211а) сѣслагѣж (202а)	оуѣгаждѣж (299а)
συμβιβάσων	посоѣвѣ (211а) посоѣви (202а)	сѣпосоѣвѣствѣо (299а)
συμμαχία	поѣорникѣмѣ (211а) поѣорникѣм (202а)	сѣпосоѣвѣниче (299а)
συμμάχων	паса (213а) сѣпастѣвѣе (205а)	сѣпасаѣж (301б)
συμποιμαίνων	сходили сѣ вѣхои (212а) оѣинѣдеи се (203б)	сѣприидѣхѣмѣ (300б) сѣвѣкоѣпѣлѣше (301а)
συνελήλυθαμεν	вскорѣк (212в) сѣвѣкѣпѣише (204а)	
συνελόντα	сристалѣ (212а) сѣтѣчѣмѣ (203б)	сѣтичѣм сѣ (300б)
συντρέχομεν	оуѣѣлои мдрѣствѣиѣмѣ (211г)	оуѣѣлои мдрѣиѣмѣ (300а)

σωφρονίσωμεν	ουцкломждръствимъ (2036)	
σωφροσύνης	ц'кломдръства (212a)	ц'кломждриа (3006)
	ц'кломждриа (2036)	
ταπεινοῖς	ουвогчим (211a)	сн'кренымъ (2996)
	ουвогчимъ (202a)	
τέμνοντες	пред'κλαιοца (210b)	с'ккжце (2986)
	пред'κ'κ'жца (2016)	
τερπνότερον	весел'ке (210a)	красн'кише (2986)
	красн'кише (201a)	
τίμιον	драгаго (209г)	чъстна (298a)
	чъстнадого (2006)	
τινες	н'ккаци (211b)	н'кци (300a)
	н'ккаци (203a)	
τραχύτερος	οστρ'ке (210г)	жестоко (299a)
	тежчаише (202a)	
φαιδρύνεσθαι	просв'кцати сλ (212b)	св'ктлити сλ (301a)
	св'ктлити сλ (204a)	
φάρμακον	ц'кβα (211a)	л'кча (299a)
	ц'кβα (202a)	
φείδομαι	цажю сλ (212a)	стыда сλ (3006)
	стыда сλ (204a)	
φθάνοντος	постигаюцю (212b)	достизажцюг (301a)
	достизажцюг (204a)	
φιλία	люблене (210г)	лювы (299a)
	любввь (202a)	
φιλίαν	люблене (210a)	дрюгжъство (2986)
	любленіе (201a)	
φιλοσάρκων	платолювикът' (212a)	люкоплътный (3006)
	платолювикый (204a)	
φόβος	воизнь (211a)	стра (2996)
	воизнь (2026)	
χαρισώμεθα	пораджем сλ (211b)	дароуимъ (300a)
	радчим сλ (203a)	
χωρία	лици (212a)	в'м'кстилица (3006)
	в'м'кшеніе (2036)	
χρώματα	цапгы (2106)	шары (2986)
	шаровы (201a)	
χωρῶν	входл (2106)	в'м'кцаж (2986)
	в'ходл (201a)	
ψευδοχρίστους	л'жичъ х'въ (212b)	л'жехристы (3016)
	л'жехристїи (2046)	
ῥαν	подолок (210a)	ωлет (2986)
	вскриліа (201a)	

Лексикалната съпоставка между трите преписа и гръцкия текст оформя 120 лексикални успоредици. За да се определи връзката на стб превод с практиката на преславските книжовници, лексемите от стб превод се съпоставят с лексиката на Супр, Сав, Сим, Шест и Бгел (=ЙоЕ). От 120-те лексеми в Ник, които образуват паралели с Урик, 105 се регистрират в посочените по-горе паметници като безспорно принадлежащи към ПКШ, т. е. 87,5%. Други 7, които нямат точни съответствия в тези преводи, имат словообразователни синоними или лексикални образувания от същия корен.

волѣзновати	— волѣзнь, волѣти — Супр, Сав, ЙоЕ
вранити	— врание — Шест
иконѣникѣ	— иконѣнь — Сим
неоукѣ	— неоученѣ — Шест
оградѣ	— оградити — Супр, Сим, Шест
	— ограждение — Шест
поворѣникѣ	— поворити — Сим
повѣдатель	— повѣдѣникѣ — Сим

От особено значение са отликите между Ник и Пръв, защото илюстрират промените в преводите при преписването им в българска и руска среда. Налице са 34 лексикални отлики между двата преписа. За да се каже в кой от преписите са правени промените на протопревода, е необходимо да разполагаме с трети препис на стб превод, но засега липсва такъв препис. Част от отликите в Пръв обаче са корекции, нанасяни върху самия ръкопис, и това беше отбелязано при текстологичния анализ.

Ето лексикалните отлики между Ник и Пръв:

колии — продължѣнїе; воліе — вѣножаіе; вранѣ — ворѣва; врати — поворити; вапа — шарѣ; велии — великѣ; веселїе — краснїе; вѣскорѣ — свѣтѣкоупивше; драгѣ — ѹстѣнѣ; жьрьцѣ — свѣщенїкѣ; законѣ полагаѣи — законоположнїкѣ; заповѣдѣ — прѣдѣлѣ; извїтїе — оутѣженїе; иконописцѣ — живописателнїкѣ; иконѣникѣ — живописецѣ; ликѣ — вѣмѣщенїе; лѣжїи Христа — лѣжеХристѣ; оградѣ — вѣртоградѣ; острѣіе — тѣжѣуанше; оскѣженїе — исправленїе; пакѣ — истажанїе; погоудити — похѣужденїе; подолѣкѣ — вѣскрїенїе; поставити — вѣдрѣзїти; правителѣ — окрѣмителѣ; просвѣцїати сѣ — свѣтїти сѣ; прѣтрѣпѣти — принести; свѣкорѣ — свѣсловїе; свѣристати — свѣтїшїти; свѣходити — свѣдѣкѣти сѣ; тѣкло — окразѣ; оутѣлити — свѣдинїти; хѣтрѣстѣ — хѣдожѣство; їслиждѣ — їслико

Между Пръв и Ник се наблюдават и словообразователни синоними. В историята на всеки език слабопродуктивните суфикси обикновено биват изместени от по-активните в словообразователно отношение.

Специфични за отделните славянски езици са и префиксите.

истрѣзїти сѣ — трѣзїти сѣ; казанїе — наказанїе; любїенїе — любокѣ; люкѣ — люковѣ; мирѣдрѣжѣ — мирѣдрѣжителѣ; непокорїе — непокоренїе; пасти — свѣпствѣвати; порадовати сѣ — радѣвати сѣ; постигнѣти — достїзати; тишина — оутѣшенїе; цѣломїждѣство — цѣломїждїе; цаждати сѣ — стѣдѣкѣти сѣ

Въз основа на проучването текстологичните и лексикалните факти дават основания да се направят някои изводи:

1. Съществуват два български превода на Слово за Григорий Нисийски: а) старобългарски, възникнал в Преславския книжовен център, вероятно през Х в.; б) среднобългарски, извършен след 1460 г. най-вероятно по времето на Евтимий Търновски.

2. Старобългарският превод е представен по Пръв и Ник. Преписът по Ник е дело на руски книжовник, който е изпитвал респект към протографа и го е предал точно, запазвайки езиковите му особености. Пръв, който е дело на български преписвач и вероятно е препис от апограф, твърде отдалечен от протопревода, съдържа някои граматични и лексикални промени. Те могат да се обяснят с факта, че за българските книжовници разговорният език е жива категория и влияе върху езиковото им съзнание. Затова те си позволяват да "коригират" превода по време на преписите и това е именно "оскверняването" на старите преводи, за което говори Цамблак.

3. Сравнителното проучване на Пръв и Ник доказва, че късните преписи на старобългарските преводи в чуждоезична среда са надежден източник за проучване на протопреводите.

4. Среднобългарският превод е извършен от книжовник с висока богословска култура, с добра езикова грамотност и с талант на преводач. Той превежда пословно гръцкия текст но преводът е синтактично правилен и разбираем. По езиково-стилни особености вторият български превод от XIV в. може да се отнесе към книжовната продукция на Търновската книжовна школа.

5. В езика на среднобългарския превод се наблюдава преднамерена архаизация на лексиката, но същевременно книжовникът употребява равностойно думи, определяни традиционно като "охридизми/преславизми", "кирило-методиевска/некирило-методиевска лексика". Това доказва, че силно изявените през старобългарския период диалектни различия през XIV в. са намадали. Лексикалните дублети и синоними са включени в книжовния български език и изграждат словесния му фонд.

6. В словообразователно отношение езикът на среднобългарския превод показва стабилизиране на словообразователните типове, оформяне на морфемния инвентар. Словообразователната синонимия е по-слабо изявена в сравнение със старобългарския превод.

Проучването на преводното книжовно наследство би следвало да се извърши като история на всеки текст поотделно. Само по този начин може да се изгради точна представа за сложните процеси и явления, съпътствали развитието на книжовния български език през неговото историческо битие.

Съкращения

Бгсл — Богословие

КСП — Класически старобългарски паметници

ПКШ — Преславска книжовна школа

Сав — Савина книга

срднб — среднобългарски

стб — старобългарски

Супр — Супрасълски сборник

Шест — Шестоднев

SJS — Slovník jazyka staroslověnského. Praha, ČSAV, 1968—1994.

БЕЛЕЖКИ

¹ **И. Поневски.** Патрология. Живот, съчинения и учение на църковните отци, учители и писатели. С., 1986, с. 255.

² **С. В. Дегтев.** Замечания о двух переводах в составе сочинения Григория Назианзина "Тринадцать слов". — В: Традиции древнейшей славянской письменности восточных славян. М., 1991, с. 39.

³ Культура Византии: IV — первая половина VII в. М., 1984, с. 71.

⁴ **М. Спасова.** Старобългарският и среднобългарският превод на словата на Григорий Богослов. Археографски бележки. — В: Търновска книжовна школа, Т. 5. Паметници, поетика, историография. Велико Търново, 1994, с. 305—319.

⁵ **G. Galavaris.** The illustrations of the Liturgical Homilies of Gregory Nazianzenus. Princeton, 1969, p. 11.

⁶ **Р. М. Цейтлин.** Лексика древнеболгарских рукописей. X—XI вв. С., 1986, с. 31, 276.

⁷ SJS, 1968, 471.

⁸ SJS, 1968, 470.

⁹ **А. Минчева.** Старобългарският книжовен език в Симеоновия сборник по преписа от 1073 г. — В: Симеонов сборник (по Светославовия препис от 1073 г.). С., 1991, с. 170.

¹⁰ **А. Минчева.** Диалектът на Кирил и Методий и балканизмите в старобългарския език. — Български език, 1987, № 1—2, с. 24—26.

¹¹ **И. Добрев.** Текстът на Добромировото евангелие и втората редакция на богослужебните книги. — Български език, 1979, № 1, с. 14; **Т. Славова.** Преславска редакция на Кирило-Методиевия старобългарски евангелски превод. — В: Кирило-Методиевски студии, С., 1989, с. 32.